
Suzan Gal and Gail Kligman (editors)
REPRODUCING GENDER - POLITICS, PUBLICS AND
EVERYDAY LIFE AFTER SOCIALISM
Princeton University Press
Princeton, New Jersey, 2000, pp. 443

Knjiga predstavlja rezultat međunarodnog istraživačkog poduhvata čiji je cilj bio da socijalne probleme tranzicije bivših socijalističkih zemalja sagleda iz rodne perspektive, što je predstavljalo novinu u analitičko-istraživačkom pristupu na ovim prostorima. Pokretač i glavni nosilac projekta bio je budimpeštanski Institut – Otvoreno društvo (The Open Society Institute of Budapest) u saradnji sa Centrom za ženske studije Univerziteta u Kaliforniji (Center for the Study of Women) i Kolegijuma budimpeštanskog Instituta za unapređenje studija (The Collegium Budapest/Institute for Advanced Study).

Međunarodni karakter istraživanja svakodnevnog života, politike i javne sfere u periodu tranzicije očituje se u okupljenosti više autora bivših

socijalističkih zemalja (Poljske, Češke, Slovačke, Istočne Nemačke, Mađarske, Bugarske, Rumunije i Srbije). Specifičnost rodne perspektive označava da su socijalni problemi tranzicije sagledani sa aspekta položaja žene: razmatraju se posledice socijalno-ekonomskih i sociološko-političkih promena, a osim toga izdvojena su tzv. ženska pitanja i načini i mogućnosti njihovih rešavanja u procesu tranzicije kroz koji su prolazile zemlje Istočne i Centralne Evrope u poslednjoj deceniji XX veka.

Radovi su grupisani u tri tematske oblasti. Prvi deo se odnosi na razmatranje populacionih politika u cilju upoznavanja pristupa u rešavanju s jedne strane, problema niskih reproduktivnih normi, a sa druge strane u promovisanju prihvatanja savremenih kontraceptivnih sredstava radi efikasne zaštite od neželjene trudnoće. Drugi deo se može označiti kao razmatranje rodne diferencijacije na nivou svakodnevnog života, pre svega kroz socijalni položaj žena i njihovu uključenost u javnoj sferi. Načini prezentovanja i rešavanja "ženskih pitanja" uslovljeni su specifičnostima tranzicije u pojedinim zemljama i njenim posledicama na položaj žene, što je razmatrano kroz radove grupisane u trećem poglavlju.

Prvi deo. Razmatranje populacione politike u oblasti fertiliteta stanovništva zasniva se na diskursima o reproduktivnim pravima i načinu normativne regulisanosti kontrole rađanja. U uslovima demokratizacije društva aktuelizovano je insistiranje na uvažavanju individualnih prava i sloboda i u sferi reprodukcije. Razmatranje reproduktivnih prava žena najčešće se svodi na analizu regulisanosti i stepena liberalnosti prema abortusu kao preovlađujućem načinu planiranja rađanja u bivšim socijalističkim zemljama.

Komparativni pristup u razmatranju zakonske regulative i legalizacije abortusa orijentisan je na analizu komunističkog i post-komunističkog perioda u Poljskoj (Eleonora Zielinska, str. 23), Češkoj Republici (Sharon L. Wolchik, str. 58) i Istočnoj Nemačkoj (Eva Maleck-Lewy i Myra Marx Ferree, str. 92). Definisajući zakonske regulative abortusa prethode političke diskusije i debate različitih aktera ne samo aktuelne političke scene već i značajnijih društvenih institucija i organizacija. Liberalizacija abortusa često nailazi na osporavanje od tradicionalnih političkih i društvenih struktura, a na primeru Poljske to se manifestuje kroz uticaj i delovanje katoličke crkve. Razmimoilaženja i debate vode se oko nekoliko najčešćih problema: uloga crkve, osobenosti demografske i socijalne politike, potreba za postojanjem edukativnih programa i njihova koncepcija, nacionalni bužet. Zastupnici potrebe za postojanjem liberalnije regulative abortusa zalažu se i za povećanje dostupnosti (pa i u finansijskom smislu) savremenih kontraceptivnih sredstava, što bi trebalo da rezultira smanjivanjem

rasprostranjenosti namernog prekida neželjene trudnoće. Liberalizacija abortusa nikako ne znači njegovo promovisanje, već insistiranje na važnosti socijalnih faktora (u Poljskoj je ovo učinjeno amandmanima iz 1996. na zakon o abortusu koji je donet 1993. godine). Smanjivanje stepena liberalnosti u odnosu na zakon iz 1956. godine očituje se u sledećem: obavezno je informisanje žene o posledicama namernog prekida trudnoće i ostavljen je period od nekoliko dana za dogovor sa partnerom i donošenje definitivne odluke.

Da se iz sadržaja normativne određenosti problematike kontrole rađanja i na osnovu stepena liberalizacije abortusa može govoriti o dostignutom nivou demokratizacije ukazuju diskursi o reproduktivim pravima u Istočnoj Nemačkoj. Nakon ujedinjanja Nemačke diskusije o abortusu postaju deo širih političkih rasprava, u kojima se u značajnoj meri osećao "istočni" koncept uloge žene, pre svega kao majke, pri čemu se ističe uloga države kao čuvara i zaštitnika takvog položaja žene. Diskusije o abortusima zauzimaju značajno mesto u političkim debatama. Stav prema ovom pitanju određen je uplivom "istočnog" poimanja demokratije i generalnom politikom najuticajnijih partija.

Sukob dva socijalna sistema koji su se zasnivali na različitim političkim i normativno-vrednosnim sistemima očituje se i u formiranju javnog mnjenja u pogledu prihvatljivosti sterilizacije kao vida kontrole rađanja (Irene Dölling, Daphne Hahn and Sylka Scholz, str. 118). U istočnom delu Nemačke postojao je negativan stav prema promovisanju ovog načina planiranja rađanja i zaštite od neželjene trudnoće kao nečim negativnom što proizilazi iz "zapadnog" sistema vrednosti i kao kolektivni otpor rađanju. Međutim, empirijsko istraživanje sprovedeno među ženama koje su odlučile da izvrše sterilizaciju (u periodu 1993-1995) ukazuje da je pre svega reč o dobrovoljnoj i individualnoj odluci. Motivisanost za takvu odluku je socijalno uslovljena i može se objasniti izborom životnog stila. Za žene kojima je profesionalno samostvarenje bitno sterilizacija predstavlja najracionalniji izbor u težnji stvaranja što optimalnijih uslova za bavljenje profesijom. U istočnom delu Nemačke ovo je bio i problem strukturalne priorode, jer je prezentovan kao izbor između materinstva i profesionalne karijere i kao takav ukazivao na konflikt dva različita sistema vrednosti "istočni" i "zapadni".

U periodu socijalne tranzicije bivših socijalističkih zemalja odvijaju se nepovoljne tendencije u sferi reprodukcije stanovništva, između ostalog, manifestovane kroz snižavanje stope fertiliteta. Formulisanje mera pronatalističke politike koja bi trebalo da bude u kontekstu političkih i društvenih promena podrazumeva uvažavanje individualnih prava i slobode i

u sferi rađanja. U tom cilju su zanimljiva razmatranja priznatih čeških demografa o ciljevima i samom sadržaju populacione politike (Sharon L. Wolchik, str. 58). Izdvajaju se stavovi o tome da se populaciona politika ne može svesti samo na preduzimanje socijalnih mera koje uglavnom utiču na standard porodica sa decom, već da je potrebna strategija za usmeravanje i delovanje na demografske tokove za jedan duži vremenski period (Milan Kučera). Takođe, neophodno je imati u vidu promenu individualnog ponašanja i stavova relevantnih za reprodukciju stanovništva i da je pitanje koliko državna eksplicitna populaciona politika može da bude efikasna. Izbor broja dece i životnog stila je lični i nezavisni izbor i populaciona politika mora uvažavati različita individualna ponašanja i potrebe. Ističe se važnost individualne i porodične odgovornosti u oblasti planiranja porodice (Ladislav Rabušić).

Drugi deo. Analiza životne svakodnevice iz rodne perspektive predstavlja razmatranje socijalnog statusa žene u izmenjenim društvenim i vrednosno-normativnim okolnostima.

Jedna od posledica društvene tranzicije jeste i promena "ženskog" identiteta od samožrtvovanja do samoulaganja, na šta se ukazuje kroz analizu stavova i medijsko prezentovanje u Poljskoj (Mira Marody and Anna Giza-Poleszczuk, str. 151). Promena identiteta nije ukinula postojanje određenih stereotipa o prirodi i karakteru savremene žene, već je samo promenjen njihov sadržaj. Dok se u komunističkom periodu isticala uloga žene koja je i majka i radnica i slika žene kao samožrtve, nov sistem vrednosti insistira na fizičkom izgledu i atraktivnosti žene koja teži sreći i uticaju. U oba slučaja su napravljeni stereotipi idealne žene. Osim toga naglašava se da i u periodu tranzicije postoji disonantnost između onog što predstavlja generalnu politiku i opšte prihvaćenu normu o rodnom egalitarizmu i onog što su realne okolnosti i činjenice svakodnevnog života. Ambivalentan odnos prema ulozi žene ilustruje se prezentovanjem podataka empirijskih istraživanja. Za socijalistički period relevantna je činjenica da je zastupljeniji stav da žena treba da prekine da radi ukoliko je to ograničava u realizaciji njenih obaveza vezanih za porodicu i domaćinstvo. Preovlađujući je stav da se konflikt uloga majke i zaposlene žene razrešava opredeljenjem da istupi iz javne sfere. Osim toga značajan je stav da je muškarcima lakše da pronađu posao nego ženama. Pored promena u percepciji i samopercepciji uloge žene rezultati anketa realizovanih početkom 90-ih ukazuju na ambivalentan položaj žene. Kao nagoveštaj promena u partnerskim odnosima i uopšte u odnosima između polova indikativni su stavovi o uključenosti muškaraca u aktivnosti vezane za domaćinstvo i porodicu.

Da su stavovi o ulozi žene i odnosu među polovima socijalno uslovljeni pokazano je na primeru istraživanja u malom agrarnom mestu na istoku Mađarske (Karikás), sprovedenom 1995/1996. godine (Katalin Kovács i Mónika Váradi, str. 176). Socijalni status žene je relevantan za formiranje "samopercepcije" i njenog odnosa prema muškarcu. Proces socijalne restratifikacije društva praćen je promenama u stilu života i formiranja "životnih" ideologija. Problem je moguće razmatrati sa dva aspekta. Prvo, formiranje stava o odnosu među polovima jeste specifikovano osobenostima slojne pripadnosti. Rodna ideologija je uobličena specifičnim obeležjima određenog sloja i predstavlja deo ukupnog životnog stila pripadnika te socijalne strukture. Tako se ukazuje na činjenicu da način ophođenja prema ženama i njihov status u porodici i društvu jeste jedan od pokazatelja položaja muškaraca na lestvici socijalne stratifikacije. Način na koji funkcioniše partnerski odnos dobija legitimnost od određenog socijalnog sloja, pa se otuda može govoriti ili o podređenom položaju žene ili o prinudnosti na prihvatanje pravila elite, kao o negativnim osobenostima različitih socijalnih struktura. S druge strane, mogućnosti socijalne mobilnosti žene, što bi trebalo da označi povećanje kvaliteta njenog socijalnog položaja pa možda i povećanje uloge u javnoj sferi, uslovljene su njenom socijalnom pripadnošću.

Položaj žene u društvu, ali i odnos društvene zajednice prema "ženskim pitanjima", može se posmatrati prema uslovima i mogućnostima njenog zapošljavanja, kao i prema vrsti poslova koje obavlja. S jedne strane reč je o posmatranju mogućnosti zapošljavanja ženske radne snage, a s druge o vrednovanju ženskog rada kako onog vezanog za sferu privatnosti tako i u bavljenju različitim profesijama i njihovom socijalnom i materijalnom vrednovanju. Strukturne promene u sferi ekonomije i proces privatizacije stvorili su uslove za jačanje uslužnog sektora, što otvara mogućnosti za nov način angažovanja žena u procesu rada (Júlia Szalai, str. 200) Reformisanje bi trebalo da ide u smeru određivanja tržišne vrednosti veština koje najčešće obavljaju žene i da postoji vrsta socijalne sigurnosti i beneficija.

Poboljšanje socijalnog položaja žena u Rumuniji u značajnoj meri je uslovljeno prestankom represivne pronatalističke politike sprovedene u vreme Čaušeskog (Adriana Băban, str. 225). Nacionalna strategija u oblasti reprodukcije stanovništva za cilj je imala ne samo smanjivanje broja abortusa, već promovisanje reproduktivnog zdravlja kao elementa primarne zdravstvene zaštite i insistiranje na sprovođenju edukacije populacije u oblasti kontrole rađanja. Ipak, žene su imale nepovoljan socijalni položaj koji se manifestuje kroz diskriminaciju u pogledu zapošljavanja,

feminizaciju siromaštva i značajno smanjivanje učešća žena u politici. Položaj žene u porodici ugrožen je različitim oblicima nasilja i zlostavljanja.

Treći deo. Osim socijalnog položaja žena značajan indikator stepena demokratizacije društava u tranziciji jeste učešće žena u javnom životu. U ovom pogledu relevantna su razmatanja mogućnosti obrazovanja i zapošljavanja žena, njihovo učešće i angažovanost u politici i nevladinim organizacijama, načini rešavanja pitanja roditeljskog odsustva, problema nasilja nad ženama i seksualnog uznemiravanja, kao i medijsko predstavljanje položaja i uloge žene u uslovima socijalne tranzicije.

Na primeru Poljske ukazano je da na jednoj strani postoji povećanje učešća žena sa fakultetskim obrazovanjem, a na drugoj da dohodak koji ostvaraju žene, kao i njihovo učešće u radno aktivnom stanovništvu beleže značajno opadanje (Malgorzata Fuszara, str. 257). Kao jedan od pokazatelja nepovoljnog statusa žena jeste činjenica da nezaposlene žene imaju veći stepen obrazovanja nego zaposleni muškarci. U pogledu učešća žena u politici ukazano je na činjenicu da u odnosu na socijalistički period, u procesu socijalne tranzicije i reforme političkog sistema, kada parlamenti dobijaju realnu političku moć, opada učešće žena u novim demokratskim institucijama. Međutim, žene čine značajno biračko telo (u Poljskoj gotovu polovnu građana koji imaju pravo glasa), pa se ukazuje na iskustvo da su partije koje su imale više ženskih kandidata u odnosu na ostale, i one koje veću pažnju posvećuju "ženskim" pitanjima, bile uspešnije na izborima.

Značajno mesto političke debate u Mađarskom parlamentu zauzimalo je pitanje o regulisanju prava na roditeljsko odsustvo (Joanna Goven, str. 286). S obzirom da se najčešće podrazumeva materinsko odsustvo ove diskusije su se kretale u okviru rasprava o "ženskim" pravima i bile su usmerene političkim stavovima parlamentarnih stranaka o sadržaju i načinu shvatanja emancipacije žena. Pored toga trebalo je voditi računa o preporukama međunarodnih finansijskih institucija vezanih za visinu i kriterijume isplaćivanja materinskog dohotka.

Učešće žena u tzv. civilnom sektoru uglavnom se manifestuje kroz njihovu angažovanost u radu "ženskih" nevladinih organizacija (Laura Grunberg, str.307). U Rumuniji je 1996. godine registrovano oko 50 nevladinih organizacija koje su se bavile "ženskim" pitanjima, pre svega u kontekstu posledica tranzicije na socijalni položaj žena. Među njima ne postoji konsenzus o određenju pojma ženska prava, a osim toga zainteresovane su za različite sfere položaja i uloge žene (socijalni status, zdravlje uopšte i reproduktivno zdravlje, planiranje porodice, nasilje u porodici, itd.). Angažovanost žena u tzv. civilnom sektoru jeste jedan od pokazatelja

stepena demokratizacije društva, ali ovaj potencijal nije adekvatno prepoznat i u dovoljnoj meri realizovan.

U razmatranju diskursa o problemima žena u Bugarskoj (Krassimira Daskalova, str. 337) prezentovane su negativne posledice socijalne tranzicije i različiti pristupi i strategije njihovog rešavanja. Zanimljiv je stav da za pojavu vraćanja žena u porodicu nije adekvatan izraz retradicionalizacija života žena u periodu tranzicije. Nije baš sasvim konkretizovan pojam emancipacije žena u socijalističkom periodu. Ponekad je sveden na posmatranje odnosa među polovima u okviru porodice. U socijalističkom periodu žene su bile radno angažovane i u domaćinstvu i van njega, što je predstavljalo dodatno opterećenje za njihov položaj. Bilo bi pojednostavljeno određivanje položaja žene u tranzicionom periodu kao zatvaranje u jedan uži krug koji je orijentisan na sferu privatnog. Otežani uslovi svakodnevnog života i nizak životni standard predstavljaju vrstu socijalnog pritiska da se i žene zapošljavaju. Mada, činjenice govore i o tome da su žene češće ostajale bez posla čime je povećana njihova socijalna zavisnost od muškarca.

Nasilje u porodici predstavlja veliki socijalni problem zemalja u tranziciji. Formiranje SOS telefona za žene i decu žrtve nasilja predstavlja angažovanje nevladinih organizacija u rešavanju ovog važnog socijalnog problema. Takvo institucionalno delovanje oformljeno je i u Beogradu i može se govoriti o njegovoj široj društvenoj važnosti (Zorica Mršević, str.370). Predstavljen je kao ženski pokret koji ima značajnog uticaja ne samo na formiranje javnog mnjenja u pogledu nasilja u porodici, već i na demokratizaciju društva u celini.

Značajnu ulogu u kreiranju društvenih dešavanja na prostoru bivše Jugoslavije imali su mediji. Bili su značajno sredstvo kreiranja i održavanja atmosfere netolerancije i mržnje, kao i moćan instrument povećanja političke moći. Državni i nezavisni pisani mediji između ostalog, imali su različit pristup u pogledu formiranja uloge žene u periodu rata i krize (Jasmina Lukić, str. 393). Mediji koji su bili pod kontrolom države insistirali su na predstavljanju modela "žene-majke" koja je spremna da se žrtvuje ne samo za svoju decu, već i za svoju naciju. Takozvani nezavisni mediji predstavljali su ženu iz jednog drugog ugla. Oni su bili otvoreni za različite vrste "ženskih organizacija" i informisali su o angažovanju žena u različitim segmentima javnog života. Posebnu pažnju su ukazivali ženskim mirovnim inicijativama i bili su jedina mogućnost da se predstavi aktivnost i uloga žene koja nije odgovarala stereotipima medija pod vladinom kontrolom.

Generalno posmatrano, socijalni položaj i svakodnevni život žena bivših socijalističkih zemalja odlikuju se zajedničkim osobenostima. Specifičnosti socijalne tranzicije rezultirale su i razlikama u pogledu važnosti određenih osobenosti socijalnog položaja žena i prioriteta u rešavanju "ženskih pitanja". Značajan faktor u strategijama rešavanja "ženskih pitanja" predstavljaju nevladine organizacije i razvijenost tzv. civilnog sektora. Kvalitet socijalnog položaja žene i angažovanost i važnost njene uloge u društvenom životu jesu nezaobilazni faktori demokratizacije bivših socijalističkih zemalja.

Ankica Kuburović